

Sønderho Jordebog 1743-1884

Sønderho Sognearkiv

Poul Tuxen

Sønderhos jordebog. Omkring en jordebog i Sønderho [1750-1884]

En ny, gammel kilde – og en metode¹

Under udarbejdelsen af registranten "Gamle huse i Sønderho", som Fanø Kommune sammen med Fredningsstyrelsen har udgivet i 1980², blev arkitekt Steffen M. Søndergaard og jeg mødt med en meget høj grad af imødekommenhed og hjælpsomhed af de enkelte husejere i Sønderho, fastboende såvel som "sommerfugle". Et af de mest værdifulde udslag af den lokale entusiasme og begejstring kom fra fru Anna Brinch³, som er ud af en gammel, betydende Sønderhoslægt⁴. Hun er i besiddelse af Sønderhos jordebog, som hun beredvilligt stillede til rådighed for arbejdet. Jordebogen er ført i tidsrummet ca. 1750-1884 som et realregister over alle ejendomme i Sønderho.

Fysisk er den i en noget miserabel stand med en laset oksehudsindbinding og blade, som er temmelig trøskede og medtagne i kanter og hjørner, således som det kun er at

forvente af en over 200 år gammel protokol, som gennem årene ofte har været taget ned fra hylden og ført à jour⁵.

Ved en auktion i Ribe i 1741 købte indbyggerne på Fanø in fællig deres ø af kongemagten, som i hvert fald siden Valdemar II's tid havde ejet den som krongods, hvorefter de to sogne – Nordby og Sønderho – i fællesskab fastsatte en sognegrænse. Beboerne havde hidtil været fæstere under Riberhus Ladegård, men blev nu selvejere. For at skaffe penge til den fortsatte forrentning og afdragelse af købet fastsatte Sønderhos indbyggere en skat på overtagelse af fast ejendom ("*Frihed af Huus og Fæste af Grund*") og i de første vedtægter for Sønderho fra 1742 stadfæstes over en bank hver enkelt borgers ejerskab over hans tidligere fæstegods⁶. Det er netop her, i tiden efter 1742, at jordebogen kommer ind i billedet.

Jordebogen indledes med en opremsning af formentlig alle de nybagte ejere af fast ejendom efter 1741, i alt 152, hvorefter følger en såkaldt "*Fæsteprotocol for Sønderho Sogns Indbyggere*" med en gengivelse af reglerne for køb af fast ejendom og de dertil hørende afgifter. Efter nogle blanke sider kommer nu med omløbende tekst en nøjagtig protokol over alle de ejere, der som forhenværende fæstere kan dokumentere deres nye ejerskab til de huse, jordlodder, engskifter m.v. ved de gamle fæstebreve. Protokollen fylder 36 sider og er ført i tiden 1. april 1743 – 16. febr. 1746, men den havde ingen fysiske muligheder for

¹ Efter Poul Tuxens maskinskrevne manuskript i Sønderho Sognearkiv (Journalnr. 2013/108). Manuskriptet er formentlig skrevet kort tid efter udgivelsen af registranten "Gamle huse i Sønderho", der udkom i 1980. Tuxen døde i november 1992, kun 42 år gammel, mindre end et år efter at han var ansat som museumsleder ved Herning Kunstmuseum.

² Tuxens note: Gamle huse i Sønderho. 1980. Registrant udgivet af Fanø Kommune og Fredningsstyrelsen.

³ Anna Brinch (31. marts 1897 - 13. december 1992): A. P. Sonnichsen m.fl.: Slægten Sonnichsen og de dertil hørende slægter Thomsen og Kromann. 2. rev. og forøgede udgave 1940, s. 74.

⁴ Tuxens note: Andr. E. Sonnichsen m.fl.: Slægten Sonnichsen og de dertil hørende slægter Thomsen, Kromann og Brinch. 3. udg. 1972, s. 142.

⁵ Jordebogen opbevares i Rigsarkivet i Viborg med opstillingssignaturen PX-55912.

⁶ Tuxens note: N.M. Kromann: Fanøs historie I-III, Esbjerg 1933-1935, Bd. I, s. 37.

udvidelser eller ændringer under den enkelte ejendoms nummer, hvilket naturligtvis var uholdbart i længden.

Man sadlede derfor fuldstændigt om, vendte bogen og skabte "bagfra" et realregister over alle ejerskaber i Sønderho, den egentlige *jordbog*. Hver enkelt ejendom tildeltes en hel side, der indledtes med ejerens navn og afgiftens størrelse. Ejendommens omfang er fremgået af den ovenfor nævnte protokol over det forhenværende fæstegods. Ethvert senere tilkøb eller frasalg af jordlodder indførtes herefter omhyggeligt på ejendommens blad og afgiftens størrelse (som var afhængig af købesummen) noteredes, ligesom ethvert senere salg eller overdragelse af hele ejendommen naturligtvis bogførtes.

Det må beklages, at ejerskifterne ikke altid er præcist daterede, men ved hjælp af skøde- og panteprotokoller kan de ofte dateres nøjagtigt.

Det fremgår ikke klart, hvornår jordbogens realregister er påbegyndt – og afsluttet – men skriftundersøgelser kombineret med datering af senere ejerskifter indikerer, at det må være påbegyndt efter 1750 og afsluttet før 1760.

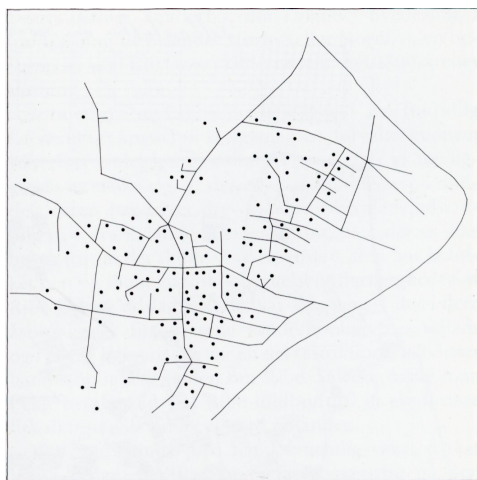

Sønderho 1820. Tegnet af landinspektør Thobøll. Kortet er det tidligste af Sønderho og er baseret på en opmåling med henblik på den første matrikulering af Sønderho. Husenes retning og omtrentlige størrelse fremgår klart af kortet. Vesterland, som ikke er med, er netop omkring tidspunktet for dette kort under udbygning.

Da de enkelte ejendomme i jordebogen kun er identificeret ved ejernavnet – og da der ikke findes noget topografisk ejerskabsregister fra den tid – bliver problemet nu at konstruere en jævnføring af jordebogen til den nuværende matrikulering. Hertil tjener et bykort over Sønderho (gengivet herover), tegnet af kgl. landinspektør Thobøll⁷ i 1820 til brug for den store 1844-matrikel over landjordene. På dette kort er hvert hus i Sønderho omhyggeligt indtegnet og nummereret svarende til en ejerliste fra 1826-1828, som findes i matrikuleringens arbejdsjournal⁸. En bygnings nuværende matrikelnummer kan ved hjælp af matrikelkortet nemt jævnføres med Thobølls kort, hvorfra ejernavnet i 1826-1828 tjener som reference til jordebogens realregisters ejernavn på samme tid, hvorefter ejendommens eventuelle tilbageføring helt til 1750-1760 er klar.

Det viser sig, at jordebogens realregister starter med nuværende matr. nr. 11 og matr. nr. 30 (sammenbygget hus) **side 1**, og derefter går nordpå ejendom for ejendom, derefter igen sydpå og ind i selve Sønderho By og rundt i denne på en sådan måde, at man klart erkender den rute, som skriveren og skattefogeden har fulgt, hus for hus, indtil al fast ejendom er blevet registreret og bogført. I alt drejer det sig om de ca. 155 første numre i jordebogen, hvorefter nummerordenen springer meget, hvilket skyldes, at de efterfølgende ejendomme er indførte i den rækkefølge, de er blevet bebyggede.

Netop den omstændighed, at der systematisk er fulgt en nøje fastlagt rute rundt i byen er et uomgængeligt indicium på, at de enkelte huse lå på de samme grunde i 1760 som senere, selvom det selvsagt ikke kan konstateres, om de lå på samme sted indenfor grundens areal, eller om der i det hele taget er tale om samme hus som nu. Hvad jordebogen derfor primært kan fortælle med sikkerhed er, om en ejendom har været bebygget i 1760 eller ej. På den baggrund er den på side 12 i registranten *Gamle huse i Sønderho* (gengivet herunder) viste rekonstruktion af Sønderho byplan foretaget, hvilket giver et præcist indtryk af bebyggelsens størrelse og omfang i 1760. Faktisk var der kun to ejendomme i jordebogen, som ikke lod sig identificere entydigt.

*Sønderho byplan, 1760. Rekonstruktionsforsøg.
Med udgangspunkt i Thobølls kort fra 1820 og jordebogen for Sønderho er forsøgt en rekonstruktion af byplanen i 1760. Kortet viser bebyggelsens tæthed og koncentrationen omkring de gamle veje. Vesterland, som ikke er med på kortet, var kun meget sparsomt bebygget. De enkelte huse er markeret som prikker, da det ikke har været muligt med sikkerhed at konstatere deres størrelse eller retning.*

De ejendomme, som indførtes i jordebogen efter 1760, er enten nyopførte huse eller ejendomme, som er udskilt fra andre. Af sammenhængen og beliggenheden vil altid fremgå, om der er tale om den ene eller den anden mulighed. En ny ejendoms indførelse i jordebogens kronologi vil således med en meget høj grad af sikkerhed kunne datere dens bygnings opførelse.

⁷ Kgl. landmåler Søren Jensen Thobøll (1775-1858). Kilde: <https://www.aldus.dk/fanoe/thoboell/>

⁸ Tuxens note: Arbejdsjournalen tilligemed Thobølls kort findes offentligt tilgængeligt i Matrikeldirektoratet i København.

Et hjælpemiddel til efterkontrol af den lidt usikre ejernavns-korrespondance mellem jordebogen og Thobølls kort er det såkaldte lægdsnummersystem. Dette blev formentlig dannet i de allersidste år af 1700-tallet som den første, officielle registrering af husene i Sønderho. Byen blev opdelt i to lægder, 106. lægd er området nord for Hovedgaden [Landevejen østlige og midterste del] og øst for Nordbyvejen [Landevejens nordre del], og 107. lægd udgør resten af sognet. Indenfor disse to lægder tildeltes hvert hus et nummer, og igen kan man klart se, hvilken rute sognefogeden har fulgt rundt i sognet, mens han gav husene fortløbende numre. Det var nu meningen, at der skulle føres bog over befolkningsændringerne i de enkelte huse, antal af beboere, deres erhverv m.v.; men det synes desværre ikke ret længe at være sket. Lægdsnummersystemet er blevet brugt – beklageligvis ikke konsekvent – i såvel skøde- som panteprotokoller, jordebog, brandtaksationer, samt i et vist omfang også som hjælpemiddel ved den nuværende matrikulering, der stadfæstedes ved lov i 1930.

Kan jordebogen således berette om, hvornår en ejendom i Sønderho er blevet bebygget, og Thobølls kort såvel som lægdsnummersystemet samt skøde- og panteprotokollerne identificere husene og deres ejere, siger disse kilder så at sige intet om, hvordan husene var bygget, konstrueret, indrettet og udviklede sig.

Hertil er brandtaksationerne den væsentligste kilde. Fra 1793 brandtakseredes og -forsikredes husene i Sønderho efterhånden som de enkelte ejere selv ønskede det. Brandforsikring var frivillig for landbygninger (i modsætning til købstadens huse), ligesom der ej heller var krav om nytaksering af husene hvert 10. år, således som det gjaldt i købstæderne. Brandtaksationerne protokolførtes i den rækkefølge husene forsikredes, og derfor ikke topografisk-systematisk, hvorfor det er uhyre vanskeligt at identificere de enkelte huse i brandtaksationsprotokollerne.

Ejernavnet og lægdsnummeret (hvis dette er anført) er eneste reference til de ovenfor nævnte kilder. En stor hjælp ligger der dog i en forsikringsprotokol fra 1858, hvor der ved hver enkelt forsikring er noteret, hvilket forsikringsnummer, der ligger nærmest og afstanden til det respektive hus. Brandtaksationsprotokollerne opererer med ikke mindre end 3 forskellige nummersystemer, som fordeler sig således kronologisk: I: 1793-1857; II: 1858-1886; og III: 1886-1920'erne⁹. Som et kæmpemæssigt puslespil, der har én og kun én løsning, lykkedes det slutteligt at rekonstruere det topografiske system af brandtaksationer ved hjælp af alle de her nævnte kilder – for så vidt som husene overhovedet var brandforsikrede. Et par enkelte, endnu eksisterende gamle huse har ikke kunnet identificeres i brandtaksationsprotokollerne, lige som ganske få brandtaksationer ikke har kunnet bringes til samhörighed med et hus, hverken nedrevet eller endnu eksisterende, med sikkerhed.

Til brug for eventuelle, yderligere bygnings- eller lokalhistoriske undersøgelser beskæftiger det efterfølgende jævnføringsregister sig med korrespondancen mellem det nuværende matrikelnummer (søjle 1), Thobølls kort fra 1820 (søjle 2), lægdssystemets husnummer (søjle 3), jordebogens nummer (søjle 4) og brandtaksationsnummeret i de 3 forskellige perioder (søjle 5-7).

Poul Tuxen

---

⁹ Tuxens note: Et enkelt hus, nemlig matr. nr. 1, Præstegården, blev dog brandforsikret og –takseret allerede i 1761 i Viborg Brandassurance Casse. Taksationen findes i Rigsarkivet i Viborg under signaturen X272-8: Riiber Stifts Brandassurance Societets Protokol for Præste- og Bøndergårde, for. no. 4.

Matr. nr. 101a. Kropladsen 20. Foto i Sønderho Sognearkiv B00151_014.

110
Hans Nielsens Jense et Fæste brev udsted af Amptsforvalter Bruuhn / af Dato 9 Octobr
1720 paa Hans Huus Byggested Bredselsrum og Kaaljord / samt noget Iord i Tøftløs
bestaaende af 6 Stycker, Noget Øvr. jord i / Østre Kaaberdal bestaaende af 7 Stycker,

110. Hans Nielsen Jensen et Fæste brev udsted af Amptsforvalter Bruuhn / af Dato 9 Octobr 1720 paa Hans Huus Byggested Bredselsrum og Kaaljord / samt noget Iord i Tøftløs bestaaende af 6 Stycker, Noget Øvr. jord i / Østre Kaaberdal bestaaende af 7 Stycker.

No 110

<p>Lille Peter Petersen Knudsen Kirkeboer i Ommundens Prædike og Bøggæst med Raadgaard og Bøddelpladsen til hær Leiligheds gaard d. 10. og 11. Mars 1796 bestyrelse for i Land og Bøddel Selskabet og Gaarden og den 10. Mars 1796. Peter Knudsen, Jens og Christen</p> <p>For Niagen Formand og den 10. Mars og bestyrelse for i Land og Bøddel Selskabet og Gaarden og den 10. Mars 1796. Jens og Christen</p> <p>1811. Jens Peter Clausen Ommundens Bøddel og Kirkeboer i Land og Bøddel Selskabet og Gaarden og den 10. Mars 1796. Jens og Christen</p> <p>1812. den 11. Mars blev Selskabet og den 10. Mars 1796. Jens og Christen</p> <p>1813. den 11. Mars blev Selskabet og den 10. Mars 1796. Jens og Christen</p>	<p>6</p> <hr/> <p>1</p> <hr/> <p>2</p> <hr/> <p>3</p> <hr/> <p>4</p> <hr/> <p>5</p> <hr/> <p>6</p> <hr/> <p>7</p> <hr/> <p>8</p> <hr/> <p>9</p> <hr/> <p>10</p> <hr/> <p>11</p> <hr/> <p>12</p> <hr/> <p>13</p> <hr/> <p>14</p> <hr/> <p>15</p> <hr/> <p>16</p> <hr/> <p>17</p> <hr/> <p>18</p> <hr/> <p>19</p> <hr/> <p>20</p> <hr/> <p>21</p> <hr/> <p>22</p> <hr/> <p>23</p> <hr/> <p>24</p> <hr/> <p>25</p> <hr/> <p>26</p> <hr/> <p>27</p> <hr/> <p>28</p> <hr/> <p>29</p> <hr/> <p>30</p> <hr/> <p>31</p> <hr/> <p>32</p> <hr/> <p>33</p> <hr/> <p>34</p> <hr/> <p>35</p> <hr/> <p>36</p> <hr/> <p>37</p> <hr/> <p>38</p> <hr/> <p>39</p> <hr/> <p>40</p> <hr/> <p>41</p> <hr/> <p>42</p> <hr/> <p>43</p> <hr/> <p>44</p> <hr/> <p>45</p> <hr/> <p>46</p> <hr/> <p>47</p> <hr/> <p>48</p> <hr/> <p>49</p> <hr/> <p>50</p> <hr/> <p>51</p> <hr/> <p>52</p> <hr/> <p>53</p> <hr/> <p>54</p> <hr/> <p>55</p> <hr/> <p>56</p> <hr/> <p>57</p> <hr/> <p>58</p> <hr/> <p>59</p> <hr/> <p>60</p> <hr/> <p>61</p> <hr/> <p>62</p> <hr/> <p>63</p> <hr/> <p>64</p> <hr/> <p>65</p> <hr/> <p>66</p> <hr/> <p>67</p> <hr/> <p>68</p> <hr/> <p>69</p> <hr/> <p>70</p> <hr/> <p>71</p> <hr/> <p>72</p> <hr/> <p>73</p> <hr/> <p>74</p> <hr/> <p>75</p> <hr/> <p>76</p> <hr/> <p>77</p> <hr/> <p>78</p> <hr/> <p>79</p> <hr/> <p>80</p> <hr/> <p>81</p> <hr/> <p>82</p> <hr/> <p>83</p> <hr/> <p>84</p> <hr/> <p>85</p> <hr/> <p>86</p> <hr/> <p>87</p> <hr/> <p>88</p> <hr/> <p>89</p> <hr/> <p>90</p> <hr/> <p>91</p> <hr/> <p>92</p> <hr/> <p>93</p> <hr/> <p>94</p> <hr/> <p>95</p> <hr/> <p>96</p> <hr/> <p>97</p> <hr/> <p>98</p> <hr/> <p>99</p> <hr/> <p>100</p> <hr/>
--	--

Jordebogen Nr. 110